

ЕВОЛЮЦІЯ КОМІЧНОЇ ТОНАЛЬНОСТІ В КОМПОЗИЦІЙНО-СМИСЛОВІЙ СТРУКТУРІ АНГЛОМОВНОЇ БАЙКИ

Байка – один з найбільш поширених у світовій літературі жанрів, який має багату і давню традицію. Байкарські сюжети виникли у давні часи, задовго до оформлення самого жанру. Поряд з іншими жанрами, що мають “внутрішню” й “зовнішню” оболонку, байка належить до групи усних розповідей, казок, анекдотів, фейлетонів та відрізняється чітко вираженою історичною стадіальністю. На думку Г.М. Поспелова, байка як жанр виникає в епоху “етологічних” ідейних інтересів, добу зображення соціальних суперечностей [Поспелов 1978, с. 17].

Актуальність дослідження зумовлена вивченням жанру англomовної байки у ретроспективі, описом її загальної еволюції з урахуванням мовних і позамовних чинників через те, що проблема стилю малих літературних форм, зокрема англomовної байки, не ставилася на порядок денний і не висвітлювалася у наукових колах, відтак потребує докладного опрацювання і вирішення. Крім того, актуальність дослідження визначається уточненням поняття композиційно-сміслової структури (далі КСС) англomовної байки, вивченням її структурно-сміслових домінант, оскільки традиційно композиція художнього тексту досліджувалася лише в рамках літературознавства.

Композиційно-сміслову структуру (далі – КСС) англomовної байки визначаємо як лінгвокогнітивний конструкт, диспозицію [Хализев 1991, с. 262], зумовлену послідовністю структурних домінант різних рівнів [Лотман 1970, с. 336]. Їхній зв'язок здійснюється логіко-семантичним способом [Кухаренко 2002, с. 81]. До структурно-сміслових домінант КСС англomовної байки відносимо наступні складники: тема, заголовок, мотив, сюжет, фабула, алегорія, тематичний персонаж, мораль як точка зору байкаря, комічна тональність. Як свідчить аналіз фактичного матеріалу,

домінуючим мовним чинником змін у КСС англomовної байки є комічна тональність, котра, на нашу думку, відбиває еволюцію категорії комічного як “носія історичних змін” та є конструктивним складовим компонентом змістовно-концептуальної інформації тексту й відображає суперечливість природи буття людини.

Потенціал комічної тональності змінюється від епохи до епохи. Це, на наш погляд, пов’язано з індивідуально-творчим осмисленням концепту ЛЮДИНА, з організацією й групуванням фактів дійсності, які носять відвертий характер з боку втручання байкаря, зі ступенем ефемерності зображуваних вад суспільства та їх адаптації автором. Отже, предметом дослідження в статті є комічна тональність, необхідність вивчення якої і визначає мету – вивчення еволюції комічної тональності через осмислення концепту ЛЮДИНА байкарями різних епох.

Як свідчить аналіз фактичного матеріалу в текстах англomовних байок царює антропоцентричний принцип, згідно з яким людина є міркою світу, його центром [Маслова 1997, с. 114]. ЛЮДИНА є об’єктом висміювання, як гумористичного, так і сатиричного. Осмислення концепту ЛЮДИНА відбувається через інші концепти: БОГ, СОН (Середньовіччя) – ЛЮДИНА Є БОЖЕ ТВОРІННЯ, ЛЮДИНА Є РЕГУЛЯТОР СВІТОПОРЯДКУ; ДОБРОДІЙНІСТЬ / ПОРОК, ТРУД / ДАРМОЇДСТВО, ІНДИВІД / СУСПІЛЬСТВО, РОЗУМ, ПРИРОДА (Просвіта) – ЛЮДИНА Є ПРОДУКТ ДІЇ СОЦІАЛЬНИХ І ЕКОНОМІЧНИХ СИЛ, ЛЮДИНА Є ВМІСТ ЗДОРОВОГО ГЛУЗДУ; ТОВАРООБМІН, ЦИВІЛІЗАЦІЯ, ДЕРЖАВА, ПОЛІТИКА, ГРОШІ, ШЛЮБ (Реалізм) – ЛЮДИНА Є ЕГОЦЕНТРИСТ, ЛЮДИНА Є ЗОСЕРЕДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН, ЛЮДИНА Є ПОТВОРА ЦИВІЛІЗАЦІЇ; СВІТ, ЖИТТЯ, КРАСА, ЛЮДСТВО (Модернізм) – ЛЮДИНА Є ПІЗНАННЯ ЛЮДСТВА.

В основі комічного ґрунтується критика. Вона зорієнтована на конкретний об’єкт [Борев 1981, с. 81, 84]. Людина є єдиною істотою, яка може і сміятися, і викликати сміх, точніше, людський, суспільний зміст існує

в усіх об'єктах комедійного сміху [там само]. Суттєві особливості комічного змінюються від епохи до епохи через те, що змінюється дійсність. Це й приводить до зрушення вихідної позиції комічного аналізу життя.

Комічна тональність корелює з поняттями гумору і сатири, які є невід'ємними складовими дефініції байки як жанру: “байка – невеликий, частіше віршований алегоричний твір повчально-гумористичного або сатиричного характеру” [Галич 2001, с. 327]. Байка належить до сатиричного і гумористичного роду літератури [Макарян 1967, с. 89]. В байці тварини стають комічними, коли через їхні природні властивості просвічується соціальний зміст – людські характери, стосунки. Асоціативне зближення звичок людини, її вчинків, манери поведінки з природними особливостями тварин стає об'єктом естетичної оцінки, що ґрунтується на суспільному досвіді людства [Борев 1981, с. 82]. Отже, людина стає об'єктом комічного, хоча останнє не є її онтологічною властивістю [там само, с. 81].

Гумор і сатира як естетичні категорії межують і переплітаються з такими видами комічного як іронія і сарказм [Щербіна 1977, с. 34], котрі на думку В.Косяченка, є підґрунтям “лаконічного і точного слова, напруженого підтексту байки” [Косяченко 1972, с. 131]. Іронія та сарказм як вторинні форми комедійно-естетичного відношення можуть базуватися і на сатиричному, і на гумористичному типі комедійного відношення [Борев 1960, с. 265].

Зазначені форми комічного, що є способами відображення явищ дійсності [Щербіна 1977, с. 28], невіддільні від поняття “смішне”. Слідом за С.М. Іваненко [Іваненко 1999] ми вважаємо, що **гумористична тональність**, як симбіоз негативного й позитивного, включає іронічну, саркастичну й сатиричну тональності [Іваненко 1999, с. 260], які також перетинаються поміж собою. **Іронічна тональність**, як текстовий засіб, відбиває в денотативному плані вирішення конфлікту, який базується на протиріччях різного роду протилежностей [там само]. Іронічна тональність обумовлена, насамперед, екстралінгвальною ситуацією, а саме: порушення так званих

“ритуальних дій” [Sandig 1986, р. 307], які є очевидними для читача. **Саркастична тональність** відбиває заперечення якихось сторін дійсності та ідеалів з метою їх знищення засобом протиставлення дійсності ідеалу [Іваненко 1999, с. 260]. Наведений вид тональності ґрунтується на надмірній інтенсифікації іронічного тону [там само, с. 279]. У **сатиричній тональності** відбивається ставлення автора до вад дійсності, повністю протилежне устоям існуючого суспільства. Поєднання впевненості в правоті своєї позиції з почуттям віри в підтримку широкого загалу, якому він демонструє вади соціокультурного життя, визначає **оптимістичну сатиричну тональність**, яка складається з таких тонів, як піднесений, часом патетичний, енергійний, гумористично-саркастичний, повчальний тон. **Песимістична сатирична тональність** виникає при відсутності почуття віри в таку підтримку. В такому разі домінують такі тони, як сумний, частково трагічний, піднесений, саркастичний, цинічний [там само, с. 260].

Семантичний, інтерпретаційно-текстовий та описовий аналіз еволюції класичної байки взагалі та англосовітської байки зокрема дозволив виявити, що спостерігається модифікація функції цього жанру (від дорадчої до сатиричної). Відповідно змінюється тональність, яку ми вважаємо своєрідною атмосферою, аурую, проекцією створеного авторського відношення. Комічна тональність характеризується певними відтінками сміху й зазнає певних змін. Останні можна представити у вигляді наступного ланцюгу видів тональності: песимістична комічна (Античність), оптимістична гумористично-іронічна (Середньовіччя), оптимістична сатирично-іронічна (Просвіта), песимістична саркастична та оптимістична гумористично-іронічна (Реалізм), песимістична та оптимістична сатирична і гумористично-іронічна (Модернізм).

Осмислення концепту ЛЮДИНА байкарями різних культурно-історичних епох має щільний зв'язок з позамовними (позалінвальними) чинниками. Так, складовою частиною загального літературного стилю доби Середньовіччя (Дж. Чосер “The Nun’s Priest Tale”) є елементи

християнського віроповчання, певна манера оперувати символами та алюзіями [Гарднер 1986, с. 27]. Аналізуючи середньовічну думку та основні постулати течії християнського неоплатонізму (Боеций, Макробій, Бонавентура), з яким був тісно пов'язаний Дж. Чосер [там само, с. 37], можна визначити концептуальну метафору аналізованої доби: ЖИТТЯ Є СХОДИНКИ, ЩО ВЕДУТЬ ЛЮДИНУ ДО БОГА.

Гумористично-іронічна тональність байки доби Середньовіччя утворюється через зштовхування несумісних текстових концептів СОН, БОЖИЙ ПРОМИСЕЛ, ДОЛЯ. Сигналами наявності зазначеного виду тональності слугує проєкція теми творів середньовічної культури, а саме дві головні теорії щодо тлумачення сну як прояву долі [Гуревич 1990, с. 85], та власні імена, які є алюзією на певні сюжети: *“Cato, that has been thought so wise a man, / Didn't he tell us, “Put no stock in dreams”?”* [The Norton Anthology 1992, p. 1610]; *“Yes, in St. Kenelm's life I have also read - / He was the son of Cynewulf, the king / of Mercia – how this Kenelm dreamed a thing”* [там само, p. 1614].

Запозичення мотива “зрадника” спостерігаємо в алегоричному парафразі образу лиса через алюзію на відомих зрадників біблійських та епічних творів: *“O murderer, lurking traitorous in your den! / O new Iscariot, second Ganelon, / False hypocrite, Greek Sinon, who brought on / The utter woe of Troy and all her sorrow!”* [там само, p. 1616]. Завдяки наведеній алюзії та алюзії на філософів і святих автором підіймається глобальне питання: чи залежить доля людини від Божого промислу (ЛЮДИНА Є БОЖЕ ТВОРІННЯ), чи людина є вільною у вирішальному виборі своєї стежки життя (ЛЮДИНА Є РЕГУЛЯТОР СВІТОПОРЯДКУ): *“I cannot sift it down to the pure bran / As can the sacred Doctor, Augustine, / Or Boethius, or Bishop Bradwardine, / Whether God's high foreknowledge so enchains me / I needs must do a thing as it constrains me - / “Needs must” – that is, by plain necessity; / Or whether a free choice is granted me / To do it or not do it, either one, / Though God must know all things before they are done”* [там само, p. 1616-1617].

Осмислення концепту ЛЮДИНА у добу Просвітництва відбувається через концепти СУСПІЛЬСТВО, РОЗУМ та ПРИРОДА, які посідають чільне місце в епоху [Ніколенко 2003, с. 123]. Як свідчить аналіз фактичного матеріалу, концептуальними метафорами аналізованої доби є ОПТИМІЗМ Є ВИРА У МОЖЛИВІСТЬ ПОБУДОВИ ГАРМОНІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА, ПРИРОДА Є ШКОЛА, ЛЮДИНА Є ВМІСТ ЗДОРОВОГО ГЛУЗДУ. Байкарі (Б. Мандевіль, Дж. Гей) намагаються розгрупувати всі людські пристрасті та властивості за основними типами. Так, ЛЮДИНА Є ПЕРСОНІФІКАЦІЄЮ ПЕВНОГО ПОРОКУ АБО ДОБРодІЙНОСТІ. Адвокат, наприклад, є персоніфікацією нечесності: *“They (the Lawyers) kept off Hearings willfully, / To finger the retaining Fee; / And to defend a wicked Cause, / Examin’d and survey’d the Laws”* [Mandeville 2003, р. 2-3]. Священик асоціюється з підлабузником: *“...Priests and all, That served at Birth, or Funeral; .../ With formal smile, and kind How d’ye, / To fawn on all the Family”* [там само, р. 3].

Людина постає не у світлі традицій, не як істота, яка випробує першорідний гріх прабатьків, а як індивідуальність, котра самостійно визначає свої пороки і добродійності (ЛЮДИНА Є ВМІСТ ЗДОРОВОГО ГЛУЗДУ): *“The flatterer all his art displays: / He who hath power, is sure of praise”* [Gay, Fable VII 2005]. Проте концепт ЛЮДСЬКИЙ ХАРАКТЕР розглядається по відношенню до концепту СУСПІЛЬСТВО. Така залежність, на думку Г.Гачева, дозволяє виявити лише одну будь-яку властивість людини [Гачев 1989, с. 207], тобто ОКРЕМА РИСА ХАРАКТЕРУ (частина) стоїть замість ХАРАКТЕР (ціле). Індивідуум стає пасивною формою певного пороку або добродійності, які вважалися довічними властивостями людської натури [там само, с. 208].

Реалізація сатиричної тональності відбувається через застосування контрастивних стилістичних засобів: антитеза, мейозіс, гіпербола, оксюморон, іронія, в основі формування яких лежить загальна домінантна схема, а саме концептуальний оксюморон [Белехова 2004, с. 14]. За результатами текстово-інтерпретаційного, семантичного та концептуального

аналізів текстів байок доби Просвіти, ми дійшли висновку, що сатирична тональність є результатом парадоксального поетичного мислення.

Назва байки Б. Мандевіля “The Grumbling Hive: or, Knaves Turn’d Honest” [Mandeville 2003], яка складається з двох частин, ґрунтується на зштовхуванні лексичних одиниць “grumbling” та “hive”, котре виявляється парадоксальним. Парадоксальність має прояв, по-перше, через залучення прийому гіперболізації. Так, природне гудіння бджіл не може асоціюватися з дієсловом “grumble”, яке в своєму інтенціоналі має значення “гарчати” (стосовно трарин) та “бурчати” (про людину). Проте, одним з денотативних значень цього дієслова є значення “скаржитися”. Виникає питання: “Скаржитися на що або на кого?”. Відповідь на поставлене питання, на наш погляд, дає семантичний аналіз лексеми “hive”, яка містить, поряд з семою “споруда, де мешкають бджоли”, сему “місце з певними ознаками розвинутої промисловості”. Друга частина назви байки побудована на суположенні контрастивних понять, неорієнтованих один на одного. Висвітлення своєрідності ідеї рубіжності проявляється у предикативній залежності номінативної одиниці “honest” від “knaves”. Через лінгвокогнітивну процедуру зштовхування здійснюється мапування позитивних ознак сутностей на негативні: концепт ЧЕСНІСТЬ зштовхується з концептом ШАХРАЙСТВО через те, що в семантиці слова “knaves” міститься ознака “нечесна, зла людина”. Така семантична несполучність віддзеркалюється у співвідношенні частин виразу (заголовка) з реальністю, що супроводжується низьким ступенем вирогідності.

Саркастична тональність ґрунтується на надмірній інтенсифікації іронічного тону [Іваненко 1999, с. 279]. Надмірність, на наш погляд, полягає в універсальності заперечення, песимістичного зображення автором усіх позитивних прагнень людства (оптимізм, самовпевненість, винахідливість тощо), відповідно, й внутрішнього світу індивідуума, його взаємовідношень з суспільством. Аналіз текстів байок свідчить, що саркастична тональність, дошкульна насмішка, презирство, злість, сардонічна забарвленість

притаманна американським байкам доби Реалізму (А.Бірс) [Bierce 2004]. Концепт ЛЮДИНА осмислюється через концепт СУСПІЛЬСТВО, оскільки відбувається критика індивідуума через неприязнь суспільства, що створене людиною. І навпаки, концепт СУСПІЛЬСТВО осмислюється через концепт ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ. Екстралінгвальним чинником такої мисленнєвої операції є використання А.Бірсом концепції соціального дарвінізму як методологічної основи пізнання суспільства через індивідуальність людини [Танасейчук 1985, с. 94]. “Байкар дотепно наближує далекі поняття та явища, це зла іронія та нещадний сарказм“ [Мендельсон 1972, с. 144].

Саркастичне та песимістичне відношення автора до зображуваної картини дійсності, до суспільства взагалі та людини зокрема, має своє віддзеркалення у розв’язках розповідей, в яких винахідника у будь-якій сфері жорстоко покарано чи фізично, чи духовно. Такий комізм за визначенням В. Проппа є “несподіваним ображенням волі людини” [Пропп 1976, с. 72] та ілюструє концептуальну метафору ЛЮДИНА Є СЛАБКІСТЬ, ЛЮДИНА Є ПОТВОРА ЦИВІЛІЗАЦІЇ: “*Hold him up by the ankles and shake him*”, said the King; “*then give him a check for forty-two million tumtums and put him to death. Let a decree issue declaring ingenuity a capital offence*” [Bierce 2004, “The Ingenious Patriot”].

Одним з домінуючих засобів реалізації саркастичної тональності є логічна несумісність семантично різних компонентів та комічна обіграність однакових за звучанням слів з несумісним значенням. Так, наприклад, в байці “The Wolf and the Shepherds” [Bierce 2004] на фоні паралельної конструкції контрастно виявляється логічна несумісність семантично різних компонентів: „*Come in*”, said one of them, ironically, “*and partake of your favourite dish, a haunch of mutton*”. “*Thank you*”, said the Wolf, moving away, “*but you must excuse me; I have just have a saddle of shepherd*”. В байці “The Man and the Fish-horn” каламбур базується на омонімії номінативних одиниць “fish“, “fish-horn”, “fishing”, “horn” (музикальний інструмент): „*A Truthful Man, finding a musical instrument in the road, asked*

the name of it, and was told that it was a fish-horn. The next time he went fishing he set his nets and blew the fish-horn all day to charm the fish into them; but at nightfall there were not only no fish in his nets, but none along that part of the coast. Meeting a friend while on his way home he was asked what luck he had had. "Well", said the Truthful Man, "the weather is not right for fishing, but it's a red-letter day for music".

Таким чином, різниця між трьома видами комічної тональності, на наш погляд, полягає в авторсько-індивідуальному способі художнього осмислення дійсності взагалі, й концепту ЛЮДИНА, зокрема. Байкар аналізує дійсність, спираючись на більш широку "панораму" життя [Борев 1981, с. 99].

Перспективу подальших досліджень може скласти аналіз лінгвокогнітивних механізмів формування комічної тональності в текстах англomовних байок.

Література

1. Белехова Л.І. Глосарій з когнітивної поетики: Науково-методичний посібник. – Херсон: Айлант, 2004. – С. 14.
2. Борев Ю.В. Эстетика. – М.: Политиздат, 1981. – С. 82-84, 99.
3. Борев Ю.В. Основные эстетические категории. – М.: Высшая школа, 1960. – С. 265.
4. Галич О., Назарець В. Теорія літератури: Підручник / За ред. О. Галича. – К.: Либідь, 2001. – С. 327.
5. Гачев Г. Неминуемое. Ускоренное развитие литературы. – М.: Художественная литература, 1989. – С. 207-208.
6. Гарднер Дж. Жизнь и время Чосера. – М.: Радуга, 1986. – 448 с.
7. Гуревич А.Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. – М.: Искусство, 1990. – С. 84-85.
8. Іваненко С.М. Поліфонія тексту. – К.: Видавництво КДЛУ, 1999. – 318

с.

9. Косяченко В. Українська радянська байка. – К.: Радянський письменник, 1972. – С. 131.
10. Кухаренко В.А. Интерпретация текста: Учебник для студентов филологической специальности. – 3-е изд., испр. – Одесса: Латстар, 2002. – С. 81.
11. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – С. 336.
12. Макарян А. О сатире – М.: Советский писатель, 1967. – С. 89.
13. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. – М.: Наследие, 1997. – С. 114.
14. Мендельсон М.О. Американская сатирическая проза XX в. – М.: Наука, 1972. – С. 144.
15. Ніколенко О.М. Бароко. Класицизм. Просвітництво (Література 17-18 ст.). – Харків: Ранок, Веста, 2003. – С. 123.
16. Поспелов Г.Н. Теория литературных родов и жанров // Вестник Московского Университета. Серия 9. Филология. – 1978. – № 4. – С. 17.
17. Пропп В.Я. Проблемы комизма и смеха. – М.: Искусство, 1976. – 183 с.
18. Танасейчук А.Б. Философская основа политического воззрения Э. Бирса // Вестник Ленинградского университета. История языка, литературы. – 1985. – № 2. – Вып. 1. – С. 93-95.
19. Хализев В.Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 1991. – С. 262.
20. Щербіна А.О. Жанри сатири і гумору. – К.: Дніпро, 1977. – С. 28-34.
21. Bierce A. The Fables. – 2004. – 67 p. – Ел. ресурс: <<http://www.analitica.com/biblioteca/bierce/fables.asp>>.
22. Chaucer J. The Canterbury Tales. The Nun's Priest's Tale // The Norton Anthology. World Masterpieces. – 6th ed. – N.Y., L.: W.W. Norton & Company, 1992. – P. 1607 – 1621.

23. Gay John. The Fables. – 2005. – 95 p. – Эл. ресурс:
<[http://www.kalliope.org/ John Gay](http://www.kalliope.org/John_Gay)>.
24. Mandeville B. The Grumbling Hive: or, Knaves Turn'd Honest. – 2003. –
12 p. – Эл. ресурс: <<http://andromeda.rutgers.edu/~jlynch>>.
25. Sandig B. Stilistik der deutschen Sprache. – Berlin; N.Y.: de Gruyter,
1986. – S. 307.